Toen en nu

Uit de historische bladen

'We zullen ze leren'

De nauwelijks te overschatten rol die 'meesters' en 'juffen' hebben gespeeld bij de verheffing van stad en platteland van Twente en de Achterhoek; dat onderwerp zou een mooie studie waard zijn.
En dan niet alleen om uit te pluizen wat ze via het schoolbord aan kennis overbrachten, maar vooral ook wat hun betekenis was als spil en aanjager van toneel- en sportverenigingen, muziekgezelschappen, kerk- of ziekenhuisbesturen, natuurstudie- en heemkundeclubjes.
We zullen ze leren, zoals de titel van een boek over de lerarenopleiding luidt, was ook buiten de klas vaak het motto. Denk al die ouderwetse 'meesters' van de voorbije honderdvijftig jaar weg en cultuur en verenigingsleven in Oost-Nederland zouden ongetwijfeld veel schraler zijn.
Sinds 1904 werden veel van die mannen en vrouwen in Hengelo opgeleid. De verhuizing van de lerarenopleiding, komend najaar, naar Enschede is voor de stad het einde van een tijdperk. Voor het eerst sinds de Franse tijd worden er geen jonge mensen meer klaargestoomd voor leraar.
Voor **Hengelo toen & nu** is dat reden om terug te blikken. Tot ongeveer 1800 toen de 'normaalscholen' ontstonden waar kwekelingen in de avonduren hun aktes haalden, terwijl ze overdag vaak al les gaven. Vanaf 1904, toen de rijksnormaalscholen in Goor en Enschede dichtgingen, had Hengelo in de regio het 'alleenrecht' voor de opleiding van leraren. Aanvankelijk alleen op de openbare 'rijkskweekschool', maar vanaf 1954 ook op een katholieke kweekschool. Samen kneedden ze vele honderden studenten per jaar tot leraar. Hengelo zal zowel deze laatste hbo-instelling in de stad als de jongeren die er studeerden gaan missen.
Die studenten gingen vanaf de jaren zestig voor een deel ongetwijfeld uit in een van de jongerenclubs, die de stad toen telde. Hengelo Toen en Nu heeft een aardig verhaal over de door drummer en oud-commando Theo Elschot opgerichte *Rootie Tootie Club* in het vroegere VIOS-gebouw, waar jongeren hun liefde voor jazz konden uitleven. Later kreeg de jeugd daar - en op andere plekken - ook zijn deel van de beatmuziek. Bands als *The Scorpions* of *The Searchers* brachten de internationale popwereld via het vroegere VIOS-gebouw naar het hart van Hengelo.
Het blad heeft verder nog een stuk over het ontstaan en de - nipte - redding van een andere uitgaansgelegenheid: café 't Neutje. Dat begon bijna een eeuw geleden als tapperij, dreigde in de jaren zeventig afgebroken te worden maar werd in stijl gerestaureerd. Inclusief de balk met het jaartal 1639, waaruit het oudste deel wellicht stamt.

In **'t Inschrien**, blad van de Oudheidkamer Twente, houdt Dick Schlüter een pleidooi, voor een nieuwe, integrale geschiedenis van Twente. Na alle lokale canons en (her-)uitgaves van stadsgeschiedenissen, die de laatste jaren zijn gemaakt, is het nu tijd voor een goede studie die alle 'losse einden' met elkaar verbindt en in een overkoepelend perspectief zet. Betoogt hij. En wijst op voorbeelden in Groningen, Zeeland en - over de grens - Bentheim, waar de laatste jaren goede regionale geschiedenissen verschenen. Schlüter pleit voor een nieuwe regionale en geen provinciale geschiedenis, omdat het verleden van het vroegere drostambt Twente op (te) veel plaatsen afwijkt van die van Salland, de IJsseldelta of de 'Kop'.
Op de wens valt weinig af te dingen. Alleen... recente pogingen van de Universiteit Twente en later de Rijksuniversiteit Groningen om bijvoorbeeld een hoogleraar Twentse geschiedenis met zo'n taak aan te stellen, liepen voortdurend stuk.
Onder meer op gebrek aan visie bij politici op het belang van een goede geschiedschrijving, op gebrek aan betrokkenheid van regionaal gewortelde geldschieters en - toch ook - op gebrek aan urgentie bij de meeste heemkundeclubs. Zij allen praten graag over 'eigenheid', gebruiken die in campagnes en commercie, maar zodra het om serieus onderzoek gaat dat geld kost, lijken ze vooral in één ding erg Twents: *de achterboks antrekken*.

G.L.V.

Jarenlang was het verboden terrein, een door prikkeldraad afgesloten 'eiland' in de regio. De Vliegbasis Twenthe verrees echter op '*oale groond*' die bij alle ingrepen steeds de Twentse historie weerspiegelde, zo blijkt uit een boeiende studie.

■ **Een vliegdemonstratie door Jan Olieslagers in 1910, de beginperiode van het vliegveld.** foto's uit besproken boek

'Schoffelen' in 't land van Lonneker

door **Gerard Lage Venterink**

Verandering alom, tot op de dag van vandaag. Tussen de hoge bomen van het Zuidkamp wordt nu, voorzichtig gebouwd. Moderne villa's verrijzen tussen de in landelijke stijl opgetrokken luchtmachtgebouwen die de Duitsers er in het eerste oorlogsjaar neerzetten.
Elders op het vroeger vliegveldterrein hebben hulpdiensten uit binnen- en buitenland bezit genomen van het terrein om rampenbestrijding te oefenen. In het hart van het gebied wordt nieuw groen aangelegd. En plannenmakers broeden op meer.
Niets bijzonders eigenlijk, stelt Jan Schukkink in zijn geschiedenis van het gebied op en rond de Vliegbasis Twenthe. De mensenhand die ingrijpt was altijd aanwezig in dit oude Lonneker land.
Hij citeert de journalist D. Krämer, die in 1935 schreef: *„Veel is er ook in Twente (...) te vinden, dat wijst op den invloed der menschen. Waar een eeuw geleden zich nog slechts woeste gronden, onafzienbare heidevlakten bevonden, vormen thans de landerijen een lust voor het oog... al is er soms veel van het oorspronkelijke landschapsschoon verdwenen, de ontginningen hebben nieuwe schatten van schoonheid gebracht. Waar de heide reeds vele jaren geleden werd omgeploegd, ontstonden dichte loof- en naaldbossen, boerderijen, omzoomd met hoog-opgaand houtgewas."*
Krämer deed zijn observatie zo halverwege de laatste 150 tot 200 jaar, de periode waarin het menselijk ingrijpen in het landschap in de driehoek tussen Enschede, Hengelo en Oldenzaal in een stroomversnelling raakt. Ineens verandert het gebied sneller dan in de tweeduizend jaar ervoor.
Schukkink, gepromoveerd antropoloog en oud-voorlichter van de gemeente Enschede, legt in *Levend landschap* een accent op die laatste periode. Zijn boek is een boeiende cultuur-historische verkenningstocht in een gebied, dat voor generaties Twentenaren verboden terrein was vanaf het moment dat de Duitsers er in 1940 een *Fliegerhorst* aanlegden.
De bouw van die luchtmachtbasis is ongetwijfeld de meest *'rücksichtslose'* ingreep geweest. De 50 hectare van de vooroorlogse luchthaven, die in de visie van de Enschedese burgemeester Edo Bergsma Twentes poort naar de wereld moest worden, werden er in één klap 1.500. Een enorm gebied vol militaire installaties en een heel nieuw, wat afgelegen Zuidkamp, dat de Duitsers met boerderij-achtige gebouwen, een kerkje en Hollandse gevels als agrarische buurtschap trachtten te camoufleren.
De operatie leidde tot de verdrijving van 93 boerenfamilies, die de *'oale groond'* van de marke Lonneker vaak al eeuwenlang hadden bewerkt. Sommigen zouden tot ver na de Tweede Wereldoorlog moeite hebben om compensatie voor hun verlies te krijgen.

■ **En de Lonneker boer, hij maaide lange tijd met de zeis.**

Schukkink beschrijft in zijn boek ook hun verdwenen wereld. De markeorganisatie, de akkerbouw en huisnijverheid. En hij zwerft langs de sporen die zij achterlieten in het landschap. De door bossen omsloten kleinschalige bouwlanden, de essen, het *'hilgen huuske'* aan de Lonnekeresweg waar gelovigen hulp en troost zochten, de markestenen, dodenpaden en de grafheuvels die zelfs uit de prehistorie stammen.
Deze boerenwereld die soms stil leek te staan, onderging in de negentiende eeuw voor het eerst een gedaanteverwisseling. Marken werden opgeheven, kunstmest en mechanisering maakten grotere lappen grond bewerkbaar, gemeenschappelijke woeste gronden werden verdeeld en ontgonnen. De Lonneker boer werd ondernemer, stichtte als een van de eersten in Nederland landbouw- en andere coöperaties. Het Duitse idee van de boerenleenbank kwam hier ons land binnen.
Voor het eerst ook trokken in diezelfde periode Enschedese textielfabrikeurs als de Blijdensteins de stad uit. Aanvankelijk om er rond buitens als Het Amelink bleken in te richten en pakhuizen neer te zetten. Later om grond te ontginnen, landbouwexperimenten te doen, bosbouw te ontwikkelen, modelboerderijen te bouwen. En om er op fraaie buitens te gaan wonen.
Al dat menselijk handelen – gecombineerd met het na-oorlogse gebruik van de vliegbasis door de Nederlandse luchtmacht – heeft in het gebied een lappendeken van erfgoed uit verschillende eeuwen nagelaten, zegt Schukkink. De F16-shelters van de Koude Oorlog staan naast Duitse bunkers van de 'warme' wereldoorlog. Enkele Blijdensteins liggen onder zwerfkeien begraven waar militair gebied en aangeplant bos elkaar raken. En een vindplaats van Neanderthalerwerktuigen is niet ver van plekken waar klei voor de bouw werd gewonnen.
In *Levend landschap* beschrijft de auteur die hele erfenis in samenhang met de 'grotere' lijnen in de Twentse geschiedenis. Voor het eerst. Want dat geheimzinnige land achter prikkeldraad heeft kennelijk ook altijd historici op afstand gehouden.
„En dat terwijl het menselijk ingrijpen hier de bredere ontwikkeling van de hele regio weerspiegelt. Hier is een staalkaart te vinden van initiatieven die Twente moesten laten meegaan in de vaart der volkeren", zegt Schukkink.
Zijn boek is tevens een pleidooi om de tastbare erfenis van die ontwikkelingen zoveel mogelijk te bewaren. Inclusief de gebouwen die uit de bezettingstijd stammen. Een monumentenstatus hebben de Duitse bunkers en 'boerderijen' niet. „Maar veel plekken waar een *Fliegerhorst* zo gaaf bewaard is, zijn er niet. Ik denk dat die gebouwen een genuanceerde benadering verdienen."
Hetzelfde geldt voor de overige vliegvelderfenis, inclusief de start- en landingsbanen. „In Enschede is uit een soort van 'textielallergie' veel waardevols uit die periode afgebroken, we moeten oppassen dat we uit een soort van 'vliegveldallergie' nu niet iets vergelijkbaars doen."
Klinkt hier de oud-voorlichter van een gemeente die de luchthaven een doorstart had willen laten maken? Of iemand die *Levend landschap* mede schreef op verzoek van de ADT, de door Enschede en Overijssel in het leven geroepen club die nieuwe bedrijvigheid naar het gebied wil halen?
Schukkink haalt de schouders op. „Of ik persoonlijk nou zo voor dat vliegveld was... Het gebied heeft lang in het teken van het vliegen gestaan, maar de rijkdom is veel groter. Je vindt er pareltjes uit alle perioden. Maar één ding staat vast: niemand kan het zich veroorloven daarvan een openluchtmuseum te maken. Om het gebied te ontsluiten en de pareltjes van eeuwen te bewaren, zul je nieuwe economisch functies – wonen, kantoren, bedrijven – moeten vinden."
In dit Lonneker land hebben mensen immers altijd 'geschoffeld en geharkt', zoals hij het in zijn boek omschrijft. Tot ze de schoffel doorgaven aan een volgende generatie.

Jan Schukkink, *Levend landschap*, een cultuurgeschiedenis van het Lonneker Land en de Vliegbasis Twenthe, gebonden, 256 pagina's, rijk geïllustreerd. Prijs: 22 euro.

Presentatie en debat erfgoed en vliegveld

Over de (her)ontwikkeling van het vliegveldgebied wordt al jaren gesproken. Een van de aspecten die daarbij weinig aan bod is geweest, is het cultuur-historische erfgoed in de driehoek Enschede, Hengelo Oldenzaal. Dat wordt nu uitgebreid behandeld in *Levend Landschap* van Jan Schukkink, antropoloog en oud-voorlichter van de gemeente Enschede.
Het eerste exemplaar wordt morgenavond uitgereikt aan Jaap Scholten, schrijver van het vorig jaar verschenen *Horizon City*, over de geschiedenis van zijn familie van Enschedese textielfabrikanten.
Aan de presentatie is een debat gekoppeld tussen Schukkink en Scholten over de de vraag of het bewaren van dat erfgoed en de kleinschalige natuur in het gebied verenigbaar is met nieuwe economische ontwikkelingen.

■ **Een van de gebouwen die het Zuidkamp de aanblik van een landelijk dorp moesten geven. Met trapgevel.**

Presentatie boek *Levend Landschap* en debat, donderdag 21 mei Boekhandel Broekhuis, Marktstraat 12 Enschede, aanvang 19.30 uur. Toegang gratis. Aanmelden vooraf via de AfdH-uitgevers: info@afdh.nl